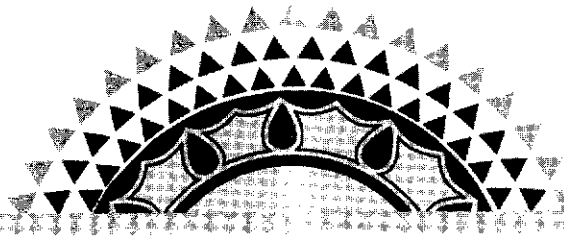




چهره آشکار آیین هندو

علی موحدیان عطار



هر دین و مذهبی را در سه سطح می‌توان مطالعه کرد. نخست در نگاهی کلی و از فراز، تا بناییم دینی که از آن نام می‌بریم به کدام مردم در روی زمین تعلق دارد، چه مظاهر و ظواهری دارد، بازرترین جلوه‌ها و آشکارترین اشکال دین‌ورزی آن چیست و اکنون چگونه در جهان به سر می‌برد. این نگاه گرچه سطحی است، اما در جای خود اهمیت دارد.

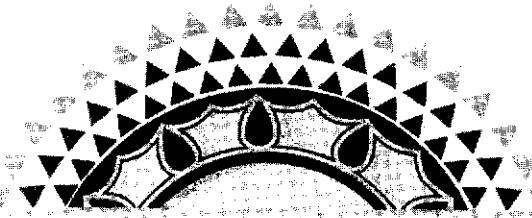
در نگاه یا سطح دوم، اجزا و مؤلفه‌های دین به طور تفصیلی و از درون مطالعه می‌شود تا شناخت فراگیرتر و عمیق‌تری از آن حاصل آید. در نگاه سوم، با گذر از مظاهر و ظواهر و اجزا و مؤلفه‌های دین می‌کوشند تا امر جوهری و ماهیت اصلی و اصیل دین را برشناهند. بدیهی است مطالعه یک دین آن‌گاه کامل می‌شود که این هر سه نگاه با هم درآمیزد و از این هر سه سطح، دین را بکاوند. ما در این مقال و مجال، آیین هندو را فقط از نگاه اول و در سطح نخست برمی‌شناسیم. آیین هندو دین اکثر مردم هند و بعضی از مردم نپال است که مانند هر دین دیگری پیروانی در سایر کشورها دارد. از جمعیت بیش از یک میلیارد نفری هند، حدود هشتصد و پنجاه میلیون نفر خود را هندو می‌نامند و حدود هشتاد و نه درصد مردم نپال نیز هندو به شمار می‌آیند که این میزان بالغ بر هفده میلیون نفر است. در بنگلادش نیز یازده درصد مردم، یعنی بیش از دوازده میلیون نفر هندویند. آمار هندوها در سایر کشورها بسیار نیست؛ در اندونزی چهار میلیون، در سری لانکا نزدیک سه میلیون، که همین مقدار پانزده درصد جمعیت این کشور آسیای شرقی است. در پاکستان، بیش از دو میلیون، در مالزی یک میلیون و چهارصد هزار نفر، در آمریکا حدود نهصد هزار، در جنوب آفریقا حدود چهارصد هزار، و در انگلیس چهارصد و ده هزار نفر.

سرزمین هند پهنا‌ی معادل ۳،۱۶۵،۵۹۶ کیلومتر مربع را شامل می‌شود و از تنوع آب و هوایی، نژادی، زبانی و دینی بسیاری برخوردار است. به جز آیین هندو، ادیان دیگری نیز در هند پیرو دارد: اسلام، مسیحیت، یهودیت و دین زرتشتی، عمده‌ترین ادیان غیربومی هندند. آیین‌های بودا، جینه^۱ و سیک^۲ نیز ادیانی با خاستگاه هندی به شمار می‌روند.^۳ اکنون در بیشتر نقاط هند همه این دین‌ها،

فعال و با نشاط به حیات خود ادامه می‌دهند. اما در خود آیین هندو نیز تنوع چشم‌گیر و گسترده‌ای وجود دارد. مذاهب و نحله‌های مختلف هندویی با اشکال متفاوت و متنوع دین‌ورزی، بی‌آن‌که چنان بر تمایزات خود با دیگران تأکید کنند یا حتی به عقاید و افکار و آداب و اعمال یکدیگر توجهی نشان دهند، در کنار هم به دیانت خود می‌پردازند. اکنون در سرتاسر هند سه مذهب عمده هندویی در کار است: مذهب شیوه^۴، ویشنو^۵ و شکتی^۶ یا الاهی مادر. مذهب برهما^۷ که قبلاً اهمیت داشت اکنون کم‌تر هوادار دارد و مذاهب کم‌اهمیت‌تر دیگری نیز در کارند. مذهب ویشنویی^۸ در شمال تراکم نسبتاً بیشتری دارد؛ هرچند در جنوب نیز معابد بسیاری برای آن هست. پیروان مذهب ویشنویی، ویشنو را خدای متعال می‌دانند و برای او مراتبی از تعین و تنزل قایل‌اند. در نظر آنان ویشنو ده بار (یا حتی بیشتر) در عالم مادی و در قالب‌های مختلف تنزل داشته یا خواهد داشت. بنابراین تعدادی از خدایان ویشنویی را همین شخصیت‌های تنزل‌یافته از ویشنو (اوتاره‌ها^۹)، تشکیل می‌دهند. مهم‌ترین این اشخاص الوهی کرشنه^{۱۰} و رامه^{۱۱}‌اند، که تندیس‌های آنان در معابد اختصاصی یا همگانی مورد ستایش و توجه هندوهای ویشنویی است.^{۱۲} پیروان یا پرستندگان



ویشنو معمولاً با علامتی روی پیشانی که با رنگ، به اندازه تقریبی یک انگشت، به طور عمودی از بالا تا میان دو چشم می‌کشند، شناخته می‌شوند. فرقه‌ها یا نحله‌های ویشنویی از همین اوتاره‌های ویشنو سرچشمه می‌گیرند؛ یعنی پرستندگان کرشنه، فرقه کرشنه‌پرستان را می‌سازند و پرستندگان رامه، فرقه رامه‌پرستان را. و همین‌ها تنوع‌ها و مذاهب فرعی ویشنویی را، که به لحاظ عدد، پیروان هر کدام به میلیون‌ها سر می‌کشند تشکیل می‌دهد.^{۱۳} از جمله خدایان فرعی اما مورد توجه ویشنوی‌ها هنومان^{۱۴}، میمون‌خدایی است که معمولاً آن را به هیبت انسانی با سر و دم میمون نمایش می‌دهند. همچنین رادها^{۱۵}، معشوقه کرشنه، در ماجرای روایات عاشقانه او با دختر گاوچران، از سوی پرستدگانش به مثابه شکتی (نیروی باروری و آفرینندگی) کرشنه و همچنین به عنوان مظهر تناسخ‌یافته لکشمی^{۱۶}، همسر ویشنو، پرستش می‌شود. او را مظهر عشق عرفانی انسان به خدا نیز تلقی می‌کنند. در مذهب شیوه^{۱۷}، شیوه خدای متعال است. او را به همراه همسرانش، پروتی^{۱۸}، کالی^{۱۹} و دورگا^{۲۰} در معابد و ضریح‌ها پرستش و ستایش می‌کنند. در بیشتر معابد شیوه‌ای نمادی از شیوه را به هیبت ستونی از سنگ، که صورت نمادین یک فالوس است و لینگه^{۲۱} یا لینگام^{۲۲} نام دارد، تقدیس می‌کنند. شیوه‌پرستان در همه جا هستند اما در جنوب تراکم معابد شیوه‌ای بیشتر است. از میان تمثیل شیوه، مجسمه رقص شیوه شایع‌تر است. شیوه‌ای‌ها معمولاً با علامت خال رنگی در وسط پیشانی، به اندازه سرانگشت شناخته می‌شوند که نمادی از چشم سوم شیوه است. در کنار مجسمه‌های شیوه، همسرانش و لینگه مجسمه گاو سفیدی به نام تُندی^{۲۳} را به مثابه نماد قدرت و وظیفه‌سناسی دینی و اخلاقی، تقدیس و پرستش می‌کنند. این گاو در اسطوره‌ها و نمادنگاری‌ها مرکب شیوه است. از خدایان پایین‌دست‌تر اما محبوب وابسته به مذهب شیوه، گنِشه^{۲۴}، خدای خرد است. او فیل‌خدایی است با هیبت آدم‌کوتوله‌ای با سر فیل و چهره‌های خندان. تمثال او را بیشتر در درمانگاه‌ها، بیمارستان‌ها و فروشگاه‌ها نصب کرده‌اند و فرقه‌ها و اداران گنِشه، گانه‌پتیه‌ها^{۲۵}، او



را به مثابه مظهر نیروی ناشکار واقعیت می‌دانند که جهان آشکار از او پدیدار شده است. مذهب شکتی، شاکته^{۱۲}، مذهب الهه مادر است. این مذهب در قرن‌های هفتصد تا هزار میلادی در بستر اندیشه‌های تنتری^{۱۳} که رویکردی به نیروهای نهفته در درون بدن انسان و ارتباط فعال آن با نیروهای کیهانی داشت، در هند رواج یافت. در این مذهب شکتی به مثابه خدایانوی مادری و آفرینندگی و همسر شیوه پرستش می‌شود. او را در سرتاسر هند می‌پرستند اما بیشترین هوادارانش در بنگال^{۱۴} و آسام^{۱۵} هستند. دیگر همسران شیوه نیز به نوعی در این مذهب یا شکتی یگانه می‌شوند.^{۱۶} به جز تقدیس و پرستش مجسمه‌های شکتی که آن‌ها را به هیئت زنی مهربان و گاه نیز در چهره زنی وحشت‌بار نمادنگاری می‌کنند در مذهب شکتی طرح‌های هندسی نیز، به عنوان رمزهای نیروهای سرّی و جادویی و همچنین برای مراقبه^{۱۷} و نیز توسل به خدایی از خدایان کاربرد بسیاری دارد، که معمولاً ساعت‌ها به رسم کردن آن‌ها بر زمین می‌پردازند و این اشکال هندسی را ینتره^{۱۸} می‌خوانند.^{۱۹} مندرها^{۲۰} نیز چیزی نزدیک به ینتره‌ها و با کاربردی تقریباً مشابه‌اند. مذاهب هندویی



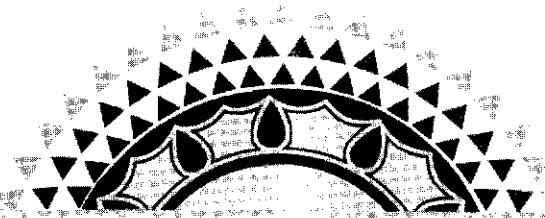
جداگانه‌ای نیز هست که از جمله آن‌ها می‌توان از سوریه‌پته^{۲۱} یاد کرد. پیروان این مذهب صبح و غروب در برابر خورشید سوریه^{۲۲} نیایش می‌کنند.^{۲۳} از این رو به خورشیدپرستان معروف‌اند. از دیگر نمودارهای بارز دین هندویی، معابد کوچک و بزرگ بسیاری است که همه‌جا جلب نظر می‌کند. معبد معمولاً جایگاه بت‌هاست و شامل صحن با حصار در اطراف، تالار، یک رحم‌خانه (گرپه‌گره^{۲۴}) و یک برج یا مناره (شیکه^{۲۵}) است. بت‌ها را در گرپه‌گره جای داده‌اند. هندوها معمولاً بسیار و در زمان‌های مختلف به معبد می‌روند. غروب‌ها زنگ‌های معابد به صدا درمی‌آید و زن‌ها و بچه‌ها با شور و اشتیاق بیشتری رهسپار معبد می‌شوند. معمولاً در جلو هر تمثالی از خدایان برگزیده یا محبوب خود می‌ایستند، دو کف دست را بر هم گذاشته، چشم‌ها را می‌بندند و اذکاری را زمزمه می‌کنند. از دیگر اشکال عبادت در برابر تمثال خدایان، حالت‌های زیر را می‌توان مشاهده کرد: نشستن در برابر بت و بخور دادن و با دستی زنگوله کوچکی را به صدا در آوردن؛ تقدیم پیش‌کش به پای بت و گاهی هم دراز کشیدن به شکم و کشیدن دو دست به سمت پای مجسمه به علامت تسلیم مطلق، که این آخرین مرحله از مراتب نه‌گانه پرستش تلقی می‌شود.^{۲۶}

تمثال خدایان (دوها) را چه بسا به صورت عروسک‌های به‌شدت تزئین‌شده و معمولاً به اندازه قد یک انسان نمایش می‌دهند. مراسم آیینی در معابد توسط برهمنان دین‌یار^{۲۷} انجام می‌گیرد که شامل شست‌وشوی بت، روشن‌سازی و تزئین او، همراه با خواندن متون مقدس است. بت‌ها را در خانه‌ها نیز در درون ضریح‌های مخصوص که از بازار می‌خرند نگاه‌داری می‌کنند.

علاوه بر تصاویر و تمثال خدایان، لفظی مقدس نیز هست که در سرود معابد و هر محل محترم دیگری رسم می‌کنند. این کلمه **اُم**^{۲۸} یا **اوم**^{۲۹} است که محترم‌ترین و فراگیرترین نماد معنوی و دینی هندوها محسوب می‌شود. علاوه بر این لفظ، آن‌ها سه حرف دیگری مقدس به‌ویژه در آغاز نیایش‌ها تکرار می‌کنند تا از نیرو و آثار معنوی آن بهره‌جویند. آیین‌ها و جشن‌های دینی بسیاری نیز در طول سال و در هر منطقه برگزار می‌شود. در این آیین‌ها پر سروصدا و رنگارنگ

معمولاً از نقالی یا کته^{۳۰} و مناخی همراه با موسیقی استفاده می‌کنند. از آیین‌های چشم‌گیر هندویی **مرده‌سوزان**^{۳۱} است. مرده را معمولاً پسر بزرگ متوفی، طی مراسمی خاص در کنار رودخانه‌ای بر روی تلی از هیزم می‌سوزاند و خاکستر او را به آب می‌سپارد. جایگاه‌های مخصوص این کار را در شهرها به وفور ساخته‌اند. رسوم و آداب مربوط به پس از مرگ نیز تقریباً مثل هر جای دیگر توسط خانواده متوفی انجام می‌گیرد. مراسم تطهیر آیینی (غسل) را برای مقاصدی مثل پاکیزگی از آلودگی گناهان یا هم‌نشینی ناخوسته با مردم طبقه فرودست و... در رودخانه‌هایی مثل گنگ^{۳۲} و یمونا^{۳۳} بسیار به جای می‌آورند. در آیین هندو موضوع‌هایی مثل زیارت و سفرهای زیارتی، که گاه اجتماعات میلیونی سالانه را پدید می‌آورد، روزه‌داری، نذر و نیاز نیز رواج بسیاری دارد و در این امور زن‌ها فعالانه شرکت دارند. علاوه بر تقدیس شمایل خدایان، حرمت‌گذاری به گاو، مار، میمون و برخی جانوران دیگر، و نیز برخی کوه‌ها و رودها، خورشید و ماه و زمین نیز مطرح است. هر کدام از این پدیدارهای دینی ریشه‌هایی در اسطوره‌ها و متون دینی دارد. موضوع کاست یا طبقه‌بندی دینی اجتماعی مردم هنوز کاربرد دارد و گرچه نه به شدت گذشته. رعایت می‌شود. بیشترین تأثیر این آموزه در امر ازدواج، قبول یا رد هدایا و به‌ویژه غذای هم‌دیگر و تصدی برخی مناصب دین‌یاری است.

مهم‌ترین اعتقادات هندویی شامل عقیده به تناسخ و چرخه تولدهای مکرر (سنساره)^{۳۴}، قانون عمل و تأثیر آن در روح و سرنوشت زندگانی‌های بعدی (کرمه)^{۳۵} است. اعتقاد به وجودی مطلق و لایذک و لایوصف و نیز وجودات الوهی و نیمه‌الوهی و شیاطین و ارواح نیز تا حدود زیادی عمومی است. دین هندو بنیان‌گذار شناخته‌شده‌ای ندارد اما شخصیت‌های اساطیری متعددی در آن مطرح‌اند، که بر طبق اسطوره‌ها تعدادی از آن‌ها صاحب نقشی‌هایی در تدوین یا سرودن متون مقدس بوده‌اند، یا منشأ پهلایی تحولات، مذاهب و یاه وجود آمدن شهرها و مکان‌های مقدس شده‌اند که بیشتر این شخصیت‌ها اکنون مورد ستایش و پرستش‌اند. علاوه بر این‌ها، باید به آموزه‌های ادوار چهارگانه تاریخ، سه یا چهار هدف زندگی، و چهار مرحله زندگی هندو نیز اشاره کرد. از جنبه‌های دیگر، دین



هنو مجموعه متنوعی است از اساطیر، اندیشه‌ها و آموزه‌های جهان‌شناختی، الاهیاتی، انسان‌شناختی و به‌ویژه نظریه‌های گوناگون نجات (شامل موانع و عوامل نجات، راه‌های نجات و ماهیت نجات). عمده این اندیشه‌ها در اصل و به صورت اجمالی در متون دینی بسیار مهمی مانند رگ‌وده^{۱۵} (۱۵۰۰ ق. م) اوبه‌نیشدها^{۱۶} (۵۰۰ تا ۸۰۰ ق. م) به‌گودگی‌تا^{۱۷} (۲۰۰ تا ۵۰۰ ق. م) مطرح شده، سپس در متون بعدی مانند پورانه‌ها^{۱۸} (۲۰۰ تا ۹۰۰ م) توسعه و تطور یافته است. اما تبیین و تنسیق‌های اصولی و نظام‌مندی نیز از اندیشه هندو وجود دارد که آن‌ها را باید در مکتب‌های فلسفی-عرفانی هندو جست‌وجو کرد. در این میان شش مکتب راست‌باور (ارتدکس) هندویی مطرح است که در چارچوب سنت هندو هر کدام

طرحی برای نجات و رستگاری درانداخته و فلسفه‌ای چیده است. جالب این‌که عمده‌ترین اندیشه‌ها و آموزه‌های این مکتب‌ها تا به این زمان به کار سامان‌دهی ذهنیت هندویی و پاسخ‌گویی به نیاز فکری آن آمده است. از این جمله است: آموزه بسیار مهم یگانگی نفس یا خویشتن حقیقی و کلی موجودات (آتمن^{۱۹}) با جان جهان و واقعیت مطلق هستی (برهمن^{۲۰}) که در مکتب ودانته شرح و بسط یافته است، یا آموزه تمایز میان روح (پوروشه^{۲۱}) و ماده (پرکرتی^{۲۲}) و لزوم معرفت به این تمایز برای رهایی از تعلقات و رنج‌های مادی، که مکتب سائکهییه^{۲۳} آن را پرورانده بود، یا آموزه لزوم مهار ذهن و تمرین‌های خاصی که به این مهار یافتگی می‌انجامد و مکتب یُگه^{۲۴} (یا همان یوگا) عهده‌دار

تنسیق آن بوده است، و ده‌ها آموزه و فکرت دیگر که همگی در جای‌جای ذهنیت هندو و دیانت هندویی حضور دارد. آن‌چه بیان شد، چهره ملموس و آشکار دین هندویی است. اما این دین مانند هر دین دیگری، از عناصر و اجزایی شکل گرفته است که هرچند برخی از آن‌ها در چهره آشکار دین هندو نمایان است، برخی نیز در ظاهر امر به چشم نمی‌آید. علاوه بر این، همان مقدار نیز که آشکار است ریشه‌ها و عمقی دارد که در مطالعه‌ای عمیق‌تر شناخته خواهد شد. آیین هندو اکنون اگرچه شاید پوشش چندانی در عرصه‌های اندیشه ندارد (چنان‌که در گذشته داشته است) اما یکی از با نشاط‌ترین و پرشورترین ادیان زنده جهان، به‌ویژه از جنبه‌های عبادی و مناسکی به شمار می‌رود.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- عضو هیئت علمی مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- ۲- اصطلاح آیین هندو در حقیقت به معنای دین مردم هند است. خود هند نامی است که ایرانیان فارسی‌زبان با دست‌کاری لفظ "سند" که منطقه‌ای پهناور در شبه قاره است به این کشور نهاده‌اند.
- ۳- بنگرید به: نیپال و بوتان، از مجموعه مباحث کشورها و سازمان‌های بین‌المللی. در این‌جا به‌سختی می‌توان مرز مشخصی میان بودایی‌گری لامایی و دیانت هندی معلوم کرد.
- ۴- Sikh. ۵- Jaina.
- ۶- تناسب جمعیتی ادیان در هند چنین است: ۸۰/۳ هندو، ۱۱٪ مسلمان، ۲/۴ مسیحی، ۲٪ سیک، ۷/۷ بودایی، ۵/۵ جینی، ۱/۱ زرتشتی و ۲۳/۱ دیگر ادیان.
- ۷- avatars. ۱۲- Vaisnuism. ۱۱- Brahma. ۱۰- Sakti. ۹- Visnu. ۸- Siva.
- ۱۳- Rama. ۱۴- Krsna.
- ۱۵- در معابد هندویی چه بسا تمثال خدایان مختلف از مذاهب گوناگون وجود دارد. از جمله معابدی هست که به طور مشترک به شیوه ویشنو یا شیوه و شکتی اختصاص دارد.
- ۱۶- در مورد مذهب ویشنویی بنگرید به: سه گام کیهانی، پرستش ویشنو در دین هندو، اثر دکتر مسعود جلالی مقدم. ۱۷- Hanuman.
- ۱۸- Paravati. ۲۱- Saivism. ۲۰- Laksmi. ۱۹- Radha. ۱۸- Nandi. ۲۶- Linga. ۲۵- Durga.
- ۲۲- Kali. ۲۳- Ganapati.
- ۲۴- Assam. ۳۱- Bengal. ۳۰- Tantric. ۲۹- Sakta. ۲۸- Ganapatyas. ۲۷- Ganesa.
- ۲۳- بزی گاهی از مذهب شکتی بنگرید به: The Saktas: An Introductory and Comparative Study; New Delhi; Dover Publications; ۱۹۹۱
- Payne; Ernest A;
- ۲۵- وسیله. ۳۴- meditation. yantra.
- ۲۶- برای اطلاع کافی از انواع پتیره‌ها و مباحث مربوط به آن، بنگرید به: Bunce; Feredrick W.; The Yantras of Deities; New Delhi; D. K. Printworld; ۱۰۰۲
- ۳۷- Mandalas. ۳۸- Surya Patha. ۳۹- Surya.
- ۴۰- البته مو سمرتی (Mano Smrti). کتاب احکام هندوها، این عبادت را به همراه عبادات و مناسک دیگر به همه هندوهای رهرو توصیه می‌کند.
- ۴۱- garbhagraha. ۴۲- Sikhara.
- ۴۳- برای آشنایی ملموس‌تر با عبادات هندویی بنگرید به: Belenos; S. C.; Sundhya: The Daily Prayers of the Brahmins; Rupa Co.; ۲۰۰۲
- ۴۴- دین یار، چیزی تقریباً معادل کنیث در دین مسیحی و روحانی در دین اسلام است. همه برهمنان دین یار نیستند، چنان‌که همه دین یاران نیز برهمن نیستند. معادل واژه دین یار در انگلیسی Priest است که برای احترام از بار معنایی و زده‌های شل روحانی و کاهن، برای آن واژه دین یار را برگزیده‌ایم.
- ۴۵- OM. ۴۶- AUM. ۴۷- Katha ۴۸- Ganga. ۴۹- Yamuna ۵۰- samsara.
- ۵۱- Rg Veda. ۵۲- Upanisada. ۵۳- Bhagavad Gita. ۵۴- Puranas. ۵۵- Atman.
- ۵۶- Brahman. ۵۷- Purusha. ۵۸- Prakriti. ۵۹- Sankhya.
- ۶۰- Yoga.

